

حقوق کیفری عمومی

جلد نخست

بر اساس قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۰

دکتر حسین آقایی جنت‌مکان

عضو هیأت علمی دانشگاه چمران اهواز

عنوان قراردادی : ایران، قوانین و احکام
 عنوان و نام پدیدآور : حقوق کیفری عمومی بر اساس قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۰
 حسین آقایی جنت مکان
 مشخصات نشر : تهران: جنگل: جاودانه، ۱۳۹۰
 مشخصات ظاهری : ج ۲
 شابک : ج ۱: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۱-۸۸۰-۱ ج ۲: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۱-۸۱۹-۱
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : قانون کیفری - ایران
 موضوع : حقوق جزا - ایران
 شناسه افزوده : آقایی جنت مکان، حسین، ۱۳۴۳-، گردآورنده
 رده بندی کنگره : ت ۱۳۹۰ KM۲۷۹۳/۸
 رده بندی دیویی : ۳۴۵/۵۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۴۶۱۵۷۴

سیت
 جنگل

عنوان کتاب: حقوق کیفری عمومی (جلد نخست)

مؤلف: دکتر حسین آقایی جنت مکان

ناشر: انتشارات جنگل، جاودانه

ناظر فنی: امین لشکری

نوبت و سال چاپ: اول، ۱۳۹۱

قطع و تیراژ: وزیری، ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۱-۸۸۰-۱

تلفن: ۰۶۶۴۸۲۸۳۰-۹-۶۶۴۸۶۱۱۵-۲۱ [http:// www.junglepub.org](http://www.junglepub.org)

۰۳۱۱-۳۲۰۵۰۶۷-۳۲۰۳۸۰۰۰-۹ [email:// Info@junglepub.org](mailto:Info@junglepub.org)

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

فهرست مطالب

مقدمه	ز
بخش نخست: جرم	۱
فصل نخست- پدیده جزایی و واکنش در مقابل آن	۳
مبحث نخست- پدیده جزایی و علل آن	۴
گفتار نخست- مفهوم قضایی پدیده جزایی	۷
الف- تحلیل حقوقی پدیده جزایی	۸
ب- نتایج حاصله از تحلیل حقوقی تعریف قضایی	۱۰
گفتار دوم- مفهوم انسانی و اجتماعی پدیده جزایی	۱۵
الف- تحلیل علمی مفهوم انسانی و اجتماعی پدیده جزایی	۱۵
ب- علل و عوامل پدیده جزایی	۱۸
ج- نتایج حاصله از مفهوم انسانی و اجتماعی	۲۱
مبحث دوم- واکنش اجتماعی در مقابل پدیده جزایی	۲۶
گفتار نخست- زمینه قضایی واکنش اجتماعی	۲۷
گفتار دوم- اشکال مختلف واکنش اجتماعی (جهت یابی در مبارزه علیه بزهکاری)	۲۹
الف- تدابیر بازدارنده	۲۹
ب- تدابیر سرکوب کننده	۳۲
ج- هدف های اصلی سرکوبی پدیده جزایی	۳۲
گفتار سوم- زمینه های علمی واکنش اجتماعی	۳۷
الف- جایگاه حقوق کیفری در بین سایر علوم انسانی	۳۷
ب- رابطه حقوق کیفری با برخی دیگر از شاخه های علم حقوق	۴۱
ج- استقلال حقوق کیفری	۴۶
گفتار چهارم- تقسیم بندی های حقوق کیفری و موضوعات آن ها	۵۰

گفتار پنجم- جایگاه حقوق کیفری در زنجیره علوم جنایی و رابطه آن با این علوم	۵۴
مبحث سوم- تحول واکنش اجتماعی در مقابل پدیده جزایی	۶۷
گفتار نخست- مفهوم اولیه واکنش اجتماعی	۶۷
الف- دوره دادگستری خصوصی	۶۷
ب- دوره دادگستری عمومی	۶۸
ج- مکتب حقوق کیفری ایران باستان	۷۰
گفتار دوم- تحول واکنش در پرتو یافته‌های علمی	۷۲
الف- مکتب عدالت مطلق	۷۳
ب- مکتب کلاسیک حقوق کیفری	۷۵
ج- مکتب اصالت نفع طلبی	۷۶
د- مکتب تحقیقی حقوق کیفری	۷۷
ه- مکتب دفاع اجتماعی و دفاع اجتماعی نوین	۸۰
و- تأمین دفاع اجتماعی در چارچوب عدالت گفت‌وگویی	۸۳
ز- تأثیر مکاتب حقوق کیفری در حقوق ایران	۸۴
فصل دوم - جرم و عناصر تشکیل دهنده آن	۸۷
مبحث نخست- تعریف جرم	۸۸
مبحث دوم- عنصر قانونی جرم	۹۴
گفتار نخست- مفهوم و مبانی اصل قانونی بودن جرم‌ها و مجازات	۹۴
الف- مفهوم و ماهیت اصل	۹۴
ب- مبانی توجیه لزوم اصل قانونی بودن	۹۷
ج- منابع اصل قانونی بودن جرم‌ها و مجازات‌ها	۱۰۰
د - کاربرد اصل قانونی بودن جرم‌ها و مجازات‌ها	۱۱۶
گفتار دوم- نتایج و پیامدهای اصل قانونی بودن	۱۲۵
مبحث سوم- قلمرو اجرای قوانین کیفری در زمان	۱۴۵
گفتار نخست- اصل عطف به‌ماسبق نشدن قوانین کیفری ماهوی	۱۴۵
گفتار دوم- استثنائات قاعده عطف به‌ماسبق نشدن قوانین کیفری	۱۴۷
الف- قانون خفیف	۱۴۸
ب- قانون جرم‌زدا	۱۴۹
ج- قانون مساعد	۱۵۰

د- قانون تفسیری	۱۵۳
گفتار سوم- اصل عطف به ماسبق شدن قوانین کیفری شکلی	۱۶۰
مبحث چهارم- قلمرو اجرای قوانین کیفری در مکان	۱۶۷
الف- اصل صلاحیت سرزمینی بودن قوانین کیفری	۱۶۹
ب- اصل صلاحیت شخصی	۱۷۶
ج- اصل صلاحیت واقعی	۱۸۲
د- صلاحیت فراسرزمینی دادگاه‌های ایران نسبت به جرم‌های مأموران و مستخدمان دولت	۱۸۶
و- اصل صلاحیت جهانی	۱۸۹
مبحث پنجم- عوامل مواجهه جرم	۱۹۲
گفتار نخست- اضطرار	۱۹۲
الف- مفهوم اضطرار	۱۹۲
ب- سابقه قانون‌گذاری	۱۹۴
ج- دلایل توجیه عدم مسئولیت شخص در حالت اضطرار	۱۹۵
د- شروط تحقق اضطرار	۱۹۷
ه- آثار اضطرار	۲۰۲
و- اضطرار در جرم‌های شرعی	۲۰۳
گفتار دوم- دفاع مشروع	۲۰۴
الف- مفهوم دفاع مشروع و پیشینه قانون‌گذاری آن	۲۰۴
ب- مبانی و دلایل توجیه جرم در حالت دفاع مشروع	۲۰۷
ج- شروط تحقق دفاع مشروع	۲۰۸
د- موضوع تجاوز و حمله	۲۱۸
ه- موارد خاص دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)	۲۲۱
و- آثار دفاع مشروع	۲۲۱
گفتار سوم- دفاع در برابر نیروهای دولتی	۲۲۳
الف- اصل عدم جواز مقاومت	۲۲۳
ب- دفاع در مقابل مأموران عادی	۲۲۷

۲۲۸	گفتار چهارم - امر قانون و امر آمر قانونی
۲۲۸	الف - امر قانون
۲۳۱	ب - امر آمر قانونی
۲۴۵	گفتار پنجم - اجازه قانون
۲۴۸	گفتار ششم - رضایت بزه دیده
۲۴۹	الف - عملیات جراحی یا طبی مشروع
۲۵۳	ب - حوادث ناشی از عملیات ورزشی
۲۵۷	مبحث ششم - عنصر مادی جرم
۲۵۸	گفتار نخست - رفتار مادی مثبت
۲۶۳	گفتار دوم - اشکال مختلف تحقق عنصر مادی
۲۶۴	گفتار سوم - شروع به جرم
۲۶۴	الف - نگاهی تاریخی به مقررات شروع به جرم
۲۶۶	ب - مفهوم شروع به جرم
۲۶۶	ج - سیر مراحل تکوین جرم
۲۷۱	د - شروط تحقق شروع به جرم
۲۷۹	ه - جرم محال و جرم عقیم
۲۸۴	و - مجازات شروع به جرم
۲۸۸	ز - مجازات جرم محال و عقیم
۲۸۹	مبحث هفتم - عنصر روانی جرم
۲۹۲	گفتار نخست - عنصر روانی در جرم های عمدی
۲۹۲	الف - قصد مجرمانه، ارکان و عناصر آن
۲۹۷	ب - شروط تحقق عمد
۲۹۸	ج - قصد و انگیزه
۳۰۱	د - سوءنیت، درجات و مراتب آن
۳۰۶	گفتار دوم - عنصر روانی در جرم های غیر عمدی
۳۰۶	الف - مفهوم تقصیر یا خطای جزایی
۳۰۸	ب - مصادیق تقصیر
۳۱۴	ج - جرم های مبتنی بر مسئولیت بدون تقصیر

گفتار سوم - ضرورت وجود رابطه علیّت بین عنصر مادی و نتیجه حاصله از جرم	۳۱۸
الف - نظریه‌های رایج برای کشف علت رخداد جزایی (جرم)	۳۲۳
ب - تبیین رابطه علیّت بر پایه مقررات قانون مجازات اسلامی	۳۲۹
ج - تجزیه در سبب ورود خسارت	۳۳۱
فصل سوم - طبقه‌بندی جرم‌ها	۳۳۳
مبحث نخست - طبقه‌بندی جرم‌ها بر پایه عنصر قانونی	۳۳۴
الف - جرم‌های عمومی و سیاسی	۳۳۴
ب - جرم‌های عمومی و نظامی	۳۴۱
مبحث دوم - طبقه‌بندی جرم‌ها بر پایه عنصر مادی	۳۴۶
مبحث سوم - طبقه‌بندی جرم‌ها بر پایه عنصر روانی	۳۵۲
ادبیات تحقیق	۳۵۵

مقدمه

استفاده از حقوق کیفری یکی از قدرتمندترین ابزارهای هر حکومتی برای تنظیم روابط مردم با دولت، تأمین منافع عمومی و برقراری نظم عمومی در هر کشوری است. لی^۱ گفته است «حقوق کیفری خشن‌ترین و قدرتمندترین ابزاری است که حکومت برای تنظیم جامعه از آن استفاده می‌کند». لی ادامه می‌دهد: «بنابراین حکومت می‌تواند از طریق جرم‌انگاری به ساحت حق‌های بنیادین، تعرض نماید و شهروندان را از اجرای حقوق یاد شده بازدارد».^۲ حقوق کیفری در عین حال که می‌تواند تضمین‌کننده حقوق و آزادی‌های فردی و جمعی باشد و مدافع دموکراسی، ممکن است به ابزاری در دست قدرتمندان برای سرکوب مخالفان و عدم آزادی‌ها و حقوق افراد به شمار آید. هم‌چنان‌که مایکل مور گفته است: «حقوق کیفری قابلیت آن را دارد که مانعی برای جنبش‌های اصلاح‌طلب اجتماعی باشد». قوانین کیفری می‌توانند به ابزاری برای سرکوب مخالفان و دگراندیشان تبدیل شود. به ویژه در کشورهایی که در جرم‌های علیه امنیت داخلی و خارجی از واژگان کلی و مبهم استفاده می‌کنند تا در زمان مناسب تفسیر دلخواهی از آن‌ها ارائه نمایند.

حقوق کیفری یکی از ابزارهای مهم دولت برای مداخله در امور شخصی و حریم خصوصی اشخاص از طریق فرایندهای جرم‌انگاری و واکنش کیفری به عنوان پیامد جرم‌انگاری می‌باشد. بنابراین، در به‌کارگیری آن باید کمال دقت را به عمل آورد تا از نقض حقوق افراد جلوگیری کرد. به عبارت دیگر، باید از دامنه مداخله حقوق جزا در زندگی خصوصی افراد کاست. مصداق بارز مداخله حقوق کیفری در حریم خصوصی افراد جرم‌انگاری مسایل مربوط به تغییر عقیده یا مرام است که از آن به عنوان ارتداد یاد می‌شود. جرم‌انگاری ارتداد

1- Youngiae Lee

۲- به نقل از نوبهار، حمایت حقوق کیفری از حوزه عمومی و خصوصی، انتشارات جنگل، ۱۳۸۷، ص ۱۷۶.

نمونه روشن مداخله در حریم خصوصی روانی و فکری است. هم‌چنین جرم‌انگاری استفاده از تجهیزات دریافت از ماهواره و نیز پوشش اجباری از جمله دخالت‌های قانون‌گذار در شئون زندگی شخصی مردم و نادیده گرفتن حق متفاوت زیستن می‌باشد. امروزه، لزوم استفاده کمینه از حقوق کیفری و تحدید دامنه مداخله آن در تنظیم امورات زندگی مردم به یک رویه مورد قبول در نظام‌های حقوقی دنیا تبدیل شده است.

قوانین، به ویژه قوانین کیفری، همه ابعاد و شئون جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این تأثیرگذاری تا آخرین لایه‌های جامعه پیش می‌رود به‌طوری‌که می‌تواند به ایجاد و استقرار یک فرهنگ حقوقی بینجامد. متأسفانه وضع قانون‌گذاری در حوزه حقوق کیفری در سال‌های پس از انقلاب به هیچ وجه مطلوب نبوده و نیست و تاکنون نیز نتوانسته از نظر آموزشی کارکرد صحیحی را ایفاء نماید. در همین مقدمه لازم می‌دانم به چند مسأله مهم اشاره نمایم.

نخستین مسأله‌ای را که قانون‌گذار ایران در سال‌های متمادی پس از انقلاب نادیده گرفته است توجه به فن قانون‌نویسی است. نگاهی به قوانین متعدد و پراکنده، آزمایشی بودن این قوانین از یک طرف، عدم تنقیح قوانین و نامرتب بودن آن‌ها، فقدان عقلانیت گفتاری، ناسخ و منسوخ بودن بسیاری از قوانین از طرف دیگر، نشان از این بی‌توجهی دارد. همین‌طور، سیاست‌گذاران جنایی ایران یکی از اصول مهم قانون‌نویسی یعنی «اصل صرفه‌جویی در مفاهیم» را نادیده گرفته و به اسراف در استفاده از مفاهیم روی آورده‌اند. تداخل و هم‌پوشانی بسیاری از مواد قانون مجازات اسلامی، تکرار بی‌هوده و نابجای آن‌ها با مضامین و محتوای واحد نشان از بی‌اعتنایی قانون‌گذار به این اصل اساسی دارد. همین امر سبب کثرت آراء وحدت رویه و نظرات مشورتی و صدور آراء متناقض می‌باشد که بی‌شک عدالت کیفری را در پای خود ذبح خواهد کرد.

مسأله دوم، در حالی که در تمامی جهان به ویژه از نیمه دوم قرن بیستم جنبش حقوق بشرخواهی بر تمامی قوانین کشورها متجلی شده و قوانین به این سمت حرکت کرده‌اند، سیاست‌گذاران کیفری با نادیده انگاشتن تعمدی موازین و آموزه‌های حقوق بشری حرکتی قهقریایی را در حقوق ایران آغاز کرده‌اند. به‌طوری‌که امروزه، بین رهیافت‌های حقوق بشری و موازین فقهی چالش‌های زیادی وجود دارد. یکی از این محل‌ها، جرم‌ها و مجازات‌های حدی است که به عقیده بسیاری از حقوق‌دانان بایستی به نفع حقوق بشر کنار گذاشته شوند.

یکی دیگر از مسایل مهمی که از دید قانون‌گذار و حتی حقوق‌دانان ایرانی مغفول مانده است، مسأله جهانی شدن حقوق کیفری می‌باشد. جهانی شدن یک مقوله فرهنگی، حقوقی و اقتصادی است. حقوق جزا نیز از پدیده جهانی شدن بی‌تأثیر نبوده و بسیاری از پدیده‌های این رشته جنبه جهانی پیدا کرده است. از جرم‌های سازمان یافته تا جنایات بین‌المللی. به دلیل نیاز به همبستگی و پیوستگی بین قوانین کشورها در حقوق جزای مدرن، سعی شده است در برخی از موارد به مقررات دادگاه کیفری بین‌المللی نیز اشاره شود.

متأسفانه نویسندگان ایرانی غالباً سعی می‌نمایند از کنار خطاهای قانون‌گذار گذشته و آن‌ها را با دیده اغماض بنگرند و شجاعت نقد قوانین را از خود سلب می‌کنند. نگارنده عقیده دارد، گذشت بیش از سه دهه از پیروزی انقلاب ۱۳۵۷، فرصت اندکی نیست که به قانون‌گذار اسلامی داده شده تا قوانین مناسب، در خور و شایسته کشور پهن‌آور و متمدن ایران تصویب نماید. لیکن متأسفانه قانون‌گذار اسلامی در سال‌های گذشته نه تنها نتوانسته قوانین مناسبی تهیه کند، بلکه نظم قوانین موجود را نیز در هم ریخته و نظامی نامناسب از نظر قانونی بر این کشور حاکم کرده است. دلیل این امر نیز عدم توجه به یافته‌های علمی، اندیشه‌های داناان حقوق و عدم وجود یک راهبرد جنایی منسجم و مشخص از یک طرف، و پیروی کورکورانه و چشم بسته از موازین فقهی و ناتوانی از درک صحیح از شرایط زمان از طرف دیگر، می‌باشد. به نظر می‌رسد زمان آن رسیده است که قوانین حاکم به ویژه قوانینی که پس از انقلاب به تصویب رسیده است، صریح و بی‌پرده مورد نقد و سنجش قرار گیرند.

در نوشتن کتاب حاضر رویکرد کاملاً جدیدی در پیش گرفته شده است به‌طوری‌که تفسیر قوانین با توجه به یافته‌های علمی دهه‌های اخیر به عمل آمده است. مسایل جدید و نوبی که در چند دهه گذشته به ویژه در زمینه حقوق کیفری پدید آمده است مورد توجه این جانب بوده است. سعی شده است نمونه‌هایی از متون آخرین قوانین مصوب مجلس استفاده شده است برای مثال، قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸؛ قانون مبارزه با قاچاق انسان مصوب ۱۳۸۳؛ قانون مجازات استفاده غیر مجاز از عناوین علمی مصوب ۱۳۸۸؛ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده مصوب ۱۳۸۸؛ قانون سقط درمانی مصوب ۱۳۸۴ و ...

متأسفانه بسیاری از کتاب‌های موجود در زمینه حقوق کیفری عمومی به روز نیستند و بسیاری از مواد قانونی که استفاده کرده‌اند منسوخ می‌باشند. تلاش‌های قابل تحسین

نویسندگان پیشین حقوق کیفری با تغییرات مکرر و پی‌درپی قوانین و تصویب قوانین جدید، رنگ کهنگی به خود گرفته است.

در تمامی متن تلاش شده است تا حقوق مؤلفان و مصنفان رعایت شود بنابراین، هر جا که مطلبی نقل شده است بلافاصله در پاورقی به منبع دقیق آن نیز اشاره شده است. چنانچه در جایی مطلبی نقل شده که منبع آن ذکر نشده باشد از نویسندگان گرانقدر پوزش می‌خواهم. امید است با یادآوری خود باعث شوند تا در چاپ‌های بعدی اصلاح گردد. در کتاب حاضر سعی شده است کلیه مواد قانونی مورد استناد و آراء دیوان عالی کشور با حروف ایتالیک نشان داده شود تا از این طریق خوانش کتاب را برای دانشجویان و محققان گرامی آسان سازد.

با توجه به این که لایحه قانون مجازات اسلامی (از این پس لایحه جدید) در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسیده است و به لحاظ ایرادات شورای نگهبان در حال بررسی مجدد می‌باشد، از این رو سعی شده است مواد مربوط از لایحه جدید نیز ذکر گردد.

خدای را سپاسگزارم که تواستعالم پس از ۱۵ سال تدریس در حوزه حقوق کیفری عمومی در دانشگاه چمران اهواز و دانشگاه‌های دیگر مجموعه دو جلدی حاضر را مطابق با سرفصل‌ها و برنامه‌های آموزشی مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تهیه و در اختیار دانشجویان، محققان و داوطلبان کنکور کارشناسی ارشد و دکتری رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی و داوطلبان مشاغل حقوقی نظیر قضاوت و وکالت دادگستری قرار گیرد.

کتاب حاضر بخش نخست حقوق کیفری عمومی و در سه فصل تنظیم گردیده است. فصل نخست به تعریف پدیده جرایمی و علل آن اختصاص دارد. در فصل دوم به تعریف جرم و عناصر تشکیل دهنده آن پرداخته می‌شود. در فصل سوم طبقه‌بندی‌های جرم‌ها مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.

در پایان امید است تمامی کسانی که کتاب را مطالعه می‌کنند کژی‌ها و کاستی‌های آن را برای انجام اصلاحات بعدی از طریق آدرس اینترنتی housein_aghaei@yahoo.com برای این جانب ارسال نمایند.

حسین آقایی جنت‌مکان

مدیر دپارتمان حقوق دانشگاه چمران اهواز

۱۳۹۰ خورشیدی